

ФІЛОСОФІЯ

УДК 316.74:234.2

О.П. Восводін

ЕТИЧНА КУЛЬТУРА

Розглядається етична культура індивіда та суспільства, їх взаємозв'язок, етичні цінності та ідеали. Етична культура суспільства визначається, з одного боку, етичною культурою індивідів, а з іншого, пануючими в даному суспільстві економічними і політичними відносинами.

Ключові слова: етична культура, моральні цінності, суспільство.

Серед розмаїття проявів культури, як суто людського способу руху, потрібно розрізнити здатність людини рухатися відповідно до законів устрою речей поза межами людського тіла, що робить людину суб'єктом, здатним рухатися по мірці любого виду, а також її здатність рухатися по власне людських законах у межах антропологічних проявів даної культури, що визначає рівень розвиненості її людяності, або рівень етичної культури. Тому важливо окреслити ту сферу людської екзистенції, яка є простором здійснення і прояву суто людського – етичного способу буття.

Етична культура є внутрішньою ознакою людяності індивіда і зовнішньо виявляється лише у способі вирішення конфліктів інтересів людей. На відміну від права, що встановлює однозначні й обов'язкові для виконання норми розв'язання важливих для реалізації домінуючих в суспільстві політичних і економічних інтересів, моральна культура пов'язана з вирішенням випадкових конфліктів інтересів, тобто таких, що супроводжують буття людини у всіх сферах її діяльності, у тому числі і таких, що трапляються поза правовим полем зіткнення людей.

Специфічною рисою етичної культури особистості є її здатність до безкорисливості і самопожертви. У протилежність насильницьким способам політичних і правових форм розв'язання соціальних конфліктів, морально вихована людина в конфлікті прагне задовольнити не свої, а чужі інтереси, за рахунок жертвування власним інтересом і добровільної відмови від домагань на об'єкт конфлікту. Інакше кажучи, етична форма вирішення соціального конфлікту здійснюється шляхом добровільного самопожертвування на користь більш потребуючого учасника конфлікту або суспільства.

Парадокс етичної норми, у порівнянні з іншими нормами культури, полягає у тому, що її вимога суперечить особистому інтересу, наприклад, «допоможи слабкішому» або «віддай життя за Батьківщину». На прапорі моралі цілком слушно можна було б накреслити слова з пісні – «Раніше думай про Батьківщину, а потім про себе!». У свій час Сократ нарікав оточуючим: «Якщо громадяни зрозуміють, що благо поліса вище за їх особисте благо, то і поліс буде цілий, і громадяни будуть щасливі». Тим самим, окрім регулятивної виявляється і ціннісно-орієнтаційна функція етичної культури, її здатність імперативно встановлювати пріоритет соціальних (родових, суспільних) інтересів.

Звідси витікає, що етична культура, як і усіяка духовно-практична форма культури, має два основні аспекти: 1) цінності, ідеали, 2) регулятиви.

Етичні (моральні) цінності в суспільстві прийнято називати «етичними чеснотами», головними з яких ще стародавні греки вважали розсудливість (благорозумність), помірність, мужність і справедливість. У доповнення до названих у всіх народів почитають чесність (честь), вірність, дружбу, пошану до старших, власну

гідність, працьовитість, патріотизм. Чесноти завжди представляються у свідомості в досконалому вигляді і виступають як соціально заохочувані цільові ціннісні установки або етичні ідеали.

Будучи конкретним виразом етичних цінностей і ідеалів, чесноти орієнтують людей на соціально схвальні способи вирішення конфліктів інтересів і руху людей. Проте чесноти не завжди визначають поведінку окремих індивідів. Крім чеснот в суспільстві широко поширені хиби, різноманітні способи ухилення від самопожертвування і виконання етичного обов'язку, які, подібно до чеснот, також мають конкретні, соціально визначені форми. Хиби є у всіх людей. Відсутність хиб (безгрішність) – вирішальна ознака святості. Гама хиб нескінченно різноманітна – від боязкості до жадібності, від марнотратства до пошлості, від лицемірства до заздрості, від зловтіхи до мстивості тощо.

Саму суть, серцевину хиб складають різні форми егоїзму та егоцентризму, відсутність здатності до самопожертвування, або уміння це долати. Крім відвертого *аморалізму* — хиб, спрямованих на отримання насолоди при баченні страждань інших людей (підлість, низькість, зловтіха), широко поширені усілякі форми *етичної потворності* (ревності, заздрість), *етичних збочень* (пихатість, гординя), *фальшивих етичних відчуттів* (лицемірство, ханжество) і т.п. Частіше за все, хиби і вади є гіпертрофованим або збоченим продовженням властивої даному суспільству системи чеснот. На відміну від останніх, хиби не сприяють правильному (соціально санкціонованому) вирішенню етичних конфліктів, а, навпаки, посилюють і загострюють їх. Вивчення та наукова класифікація хиб ускладнені з причини того, що, по-перше, суспільство (етика як наука) не включає хиби у предмет власного дослідження (моралі), а по-друге, у людей немає морального права засуджувати інших людей, оскільки «кожен не без гріха». Крім того, засудженню хиб, як це не парадоксально, перешкоджають сучасні форми політики і права, орієнтовані на насильницькі, тобто, аморальні та неетичні по своїй суті, форми організації сумісного життя людей. В усякому разі, завжди знайдеться привід звинуватити особу, що критикує керівника, якщо не в наклепі, то в образі гідності критикованого або посади, яку вона займає.

Чесноти орієнтують людей на розрішення етичних конфліктів і сприяють розвитку суспільства, спільної творчої діяльності людей. Ї оскільки культура по своїй суті є суспільною формою життєтворчості, то чесноти виступають як цільові орієнтири і критерії самоідентифікації людини в культурі, етичною формою визначення культурних цінностей суспільства. Відступи від етичної культури або її відсутність, а що ще гірше, свідоме нехтування культурними нормами і правилами ведуть до деструкції, саморуйнування й самознищення суспільства. Не можна забувати, що разом із традиційною базовою етичною культурою в суспільстві існують усілякі форми її спотворення і відхилення від неї (девіації), а також некультура і відверта безкультурність, тобто, демонстративна зневага до культури. Не випадково у буденній повсякденності для оцінки подібних ситуацій і характеристики поведінки окремого індивіда з погляду цільових, соціально-організуючих цінностей (ідеалів) культури широко застосовуються вирази типу: «не-культурний», «без-культурний», «вандалізм», «варварство», «дикунство» і т.п. У вказаному значенні часто говорять про «правовий нігілізм», «політичну безграмотність», «етичну нестриманість або невихованість», «естетичний несмак», «релігійну ересь», «забобони і атеїзм» та ін. Подібно генетичним мутаціям, що обумовлюють не тільки біологічну потворність, але й пристосовність організму до змінених обставин і умов життя, культурні девіації, як інваріанти буття людини в культурі, не тільки ускладнюють існуючий культурний контекст, але й створюють нові можливості (модальності) вдосконалення культури, у тому числі і етичної її складової. Тому моральна терпимість (толерантність) у сучасному світі

набуває статус загальної етичної цінності.

Що ж спонукає індивіда наслідувати етичні цінності і дотримуватись етичних норм, які з них випливають?

Зазвичай здатність індивіда до самопожертви пояснюють силою звичаю. Однак попри усю зовнішню схожість, між звичаєм та етичною нормою є значні внутрішні відмінності. Найістотніша відмінність звичаю від етичної норми полягає у тому, що звичай орієнтує на безумовне підпорядкування, автоматичне виконання норм традиції і не допускає можливості самостійного вибору способу дії: «Звичай — деспот поміж людей» (О.С. Пушкін). Тоді як етична самопожертва припускає як суттєву умову можливість вільного, альтернативного і самостійного вибору кількості і форми (способу) самопожертвування. Без такої свободи морального вибору етичне самопожертвування стає абсолютно неможливим. Крім того, етично вихований індивід повинен бути здатний відмовитися виконувати приписи звичаю, якщо визнає їх аморальними.

Посилання на примусову силу громадської думки також виявляється теоретично неспроможним вже внаслідок того, що, по-перше, громадською думкою можна свідомо маніпулювати, а по-друге, поза зовнішньо вираженою громадською думкою часто ховаються нелюдські, антигуманні та аморальні егоїстичні мотиви. Навпаки, досвід історії свідчить, що найблагородніші й етично чисті вчинки здійснювались в результаті героїчного подолання забобонів громадської думки, часто-густо ціною життя або тяжких фізичних і моральнісних страждань особи.

Крім розхожих посилань на примусову силу звичаю і громадської думки в теоретичній етиці існують й інші способи обґрунтування моральності, а саме — релігійний, натуралістичний, раціоналістичний і сенсуалістичний.

Релігійний підхід посиляє питання про суть моральності до Бога і його примх у складанні списку заповідей (настанов-приписів). Згідно цієї концепції Бог є абсолютним джерелом всього, що існує, а тому є абсолютним моральним авторитетом і не підлягає критиці. Не випадково головним етичним гріхом (хибою) в релігії вважається гордіня і зарозумілість людини. Вказівка на божественну природу моралі по суті знімає питання про специфіку і механізми моральної регуляції поведінки людей, бо «так Богу завгодно», а також відхиляє особисту відповідальність індивіда перед іншим індивідом — за свої вчинки він відповідає лише перед Богом.

Біологічний підхід у поясненні моральності стверджує, що норми моралі вироблені у людини в ході еволюції природою, закріплені в генах спадково від покоління до покоління. Такий підхід по суті теж знімає всіляку моральну відповідальність з індивіда, перекладає її на дію біологічно успадкованих механізмів й також не в змозі пояснити причини прояву аморалізму і порушення етичних норм.

Раціоналістичний підхід домінує в історії етики і пояснює норми моралі здатністю людей встановлювати правила раціональної поведінки і передбачати негативні наслідки своїх вчинків. Головним поняттям раціоналістичного підходу в етиці є висунуте ще Демокритом поняття благородної розсудливості, тобто можливості індивіда раціонально вибирати й обмежувати свої бажання, а також свідомо підходити до вибору засобів та способів їх здійснення. Демокриту вторив Сократ, категорично стверджуючи, що «Чеснота є знання!».

З утвердженням буржуазного індивідуалізму і, відповідно, соціально конкурентних відносин, широкого розповсюдження набула етична теорія «розумного егоїзму», згідно якої у загальній «війні всіх проти всіх» життєво необхідні розумні, раціонально усвідомлювані взаємні поступки у вигляді податків або суспільного розподілу праці, які дозволяють індивідам задовольняти егоїстичні запити за рахунок власних поступок або поступок з боку інших людей. Аналогічно, в 70-80 роки ХХ ст. в Радянському Союзі посилено пропагувалася теорія «розумних потреб» для пояснення

невдач у будівництві комунізму.

Однак при всій своїй привабливості раціоналістична теорія нездатна пояснити, чому, знаючи абстрактні норми моралі, люди часто не тільки не дотримуються їх, але й використовують це знання етичних норм, а також знання про етичні вчинки інших людей заради власної вигоди, на свою користь. Всі знають різницю між публічно ввічливою і власне етичною поведінкою, між лицемірством етикету і справжнім тактом у спілкуванні з іншими людьми. З цього приводу А. Швейцер якимось іронічно зауважив: «завжди знайдеться людина, що захоче доїти корову, яку годують інші». Й навпаки, багато неписьменних людей, які не могли пояснити свої моральні вчинки, не могли навіть назвати моральнісні норми, якими вони керувалися у своєму житті, були взірцем моральності для суспільства.

Тут важливо підкреслити, що *знати, що таке добро, навіть хотіти робити добро ще не означає, що людина вміє бути доброю і робить добро насправді*. У цьому і полягають принципова помилка і вади всієї існуючої системи виховання – знання про те, що таке добро або справедливість само по собі не робить людину доброю. Потрібно ще не тільки хотіти бути добрим, але і вміти робити добро і бути справедливим. Потрібна особиста праця, особиста відповідальність й величезні психологічні зусилля, щоб здійснити акт самопожертвування. Ідея справедливості здійснюється тільки справедливими засобами. Ніяка, навіть найблагородніша ідея не може бути досягнута несправедливим, неблагородним та незаконним шляхом.

З іншого боку, люди часто скоюють непередбачувані, безрозсудні, але, разом з тим, благородні вчинки. І взагалі, звідки люди знають про конкретні форми і прийнятні межі самопожертвування, тобто про конкретну етичну норму і конкретні межі справедливості, що стосується тільки цих індивідів, якщо співвідношення їх інтересів неможливо наперед передбачити, оскільки конфлікт виникає випадково? Адже не існує підручника про етичні норми на всі випадки життя! Чому люди жертвують і звідки вони знають, скільки, в якій формі і як потрібно жертвувати у кожному конкретному випадку? На ці парадоксальні питання раціоналістичні теорії в етиці не дають однозначної відповіді або взагалі замовчують їх.

Сенсуалістична ідея про те, що в основі моральності лежать етичні відчуття, вперше була висловлена Аристотелем, а потім понову була перевідкритою шотландською школою філософії, найвідомішими представниками якої є А. Шефстбері, Ф. Хатчессон, Д. Юм, А. Сміт. Головну загадку моральності – загадку самопожертвування — сенсуалістичний підхід вирішує з позицій теорії етичного почуття, що репрезентує «суспільний (чужий) інтерес» в психіці окремого індивіда й тим самим «захищає» його. Завдяки здібності людини в узагальнених етичних почуттях переживати чужий інтерес як свій власний, індивід набуває здатність «жити людськи», зіставляти свої і чужі інтереси, встановлювати справедливі межі (етичні норми) їх задоволення, співпереживати чужому горю та щастю, жертвувати своїми інтересами на користь тих, хто більш потребує. Як емоційне узагальнення й емоційна абстракція етичне відчуття не тільки визначає (впізнає), скільки і як слід жертвувати, але й імперативно примушує індивіда зробити акт самопожертвування – він жертвує тому, що хоче це зробити. Не випадково, «золоте правило» моральності свідчить: «По відношенню до інших людей поступай завжди так, як ти хотів би, щоб вони поступали по відношенню до тебе», тобто приватний інтерес окремої людини повинен співпадати із загальнолюдськими інтересами. Саме у переживанні етичних почуттів людина відчуває себе власне людиною, а не суб'єктом, тому саме етичні почуття дають їй найбільшу насолоду і задоволення.

Таким чином, досконалість етичної культури окремого індивіда і суспільства в цілому залежить від різноманітності та розвиненості суспільних етичних почуттів – добра, зла, справедливості, совісті, боргу, дружби, милосердя, чесності, дружби,

любові, патріотизму та ін. Етична культура суспільства визначається, з одного боку, етичною культурою індивідів, а з іншого, пануючими в даному суспільстві економічними і політичними відносинами, що встановлюють «граничні межі людяності» конкретного суспільства, за якими справжня моральність «скочується» в етичні збочення та хиби. «Царство моралі» й «всезагальність людяності» встановлюється тільки у такому суспільстві, яке має бути позбавленим політичних (насиленницько-егоїстичних, класово-державних) регулятивів, завдяки чому міра індивідуального щастя має визначатися ступенем задоволення інтересів (щастя) всіх членів суспільства.

Voevodin O.P.

THE ETHICAL CULTURE

In the article the ethical culture of the individual and society, their relationship, ethical values and ideals. Ethical Culture Society is determined on the one hand, the ethical culture of individuals, on the other, prevailing in this society, economic and political relations.

Keywords: *ethical culture, moral values, society.*

УДК 316.72 (063)

О.В. Попович

ХОЛОНОМНА ПАРАДИГМА ГЕНДЕРНОСТІ В САМОПІЗНАННІ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ В ОПРАЦЮВАННІ ДИХОТОМІЇ «ОБРАЗУ СВЯТОГО – АРХЕТИП ЮРОДИВИЙ»

У статті аналізуються глибинні регулятиви на матеріалі холономної парадигми гендерності в самопізнанні сучасної людини за допомогою дихотомії «образу святого – архетип юродивий».

Ключові слова: *архетип, “образ святого”, “архетип юродивого”, “самопізнання”, “гендер”.*

Гендер як соціально і культурно означена різниця в поведінці, звичаях, творчій діяльності та соціалізації в цілому жінок, чоловіків, фіксується в описі різних наук. Для гуманітаристики гендерні дослідження є актуальним напрямом, що зараз перебуває в стадії становлення. Проблеми гендерного розвитку особистості набувають особливої актуальності в умовах розбудови громадянського суспільства, формується не лише гендерна поведінка, а й концепція чоловічої та жіночої культури, національної ментальності; проблеми дослідження холономної парадигми сучасної людини. У нашому розгляданні ми виходили з того, що холізм (від грецьк. – цілий, увесь) – це філософія “цілісності” вчення, що розглядає світ як результат ступеневої творчої еволюції, яка спрямовується нематеріальним, непізнаним “фактором цілісності”- на думку Сметса [11, с.440]. У нашому дослідженні проблема гендерності виступає як частина щодо цілого (у нашому випадку парадигма).

Поняття гендеру в психології – це соціально-біологічна характеристика, за допомогою якої дається визначення поняттям «чоловік» та «жінка». Коли ми визначаємо гендерні відмінності, то схильні відносити їх до фундаментальної біологічної різниці між статями. Однак ці відмінності створюються з нашого особистого досвіду й різниці у вимогах, які висуває соціум у вигляді чоловічої та жіночої гендерної ролі. У дослідженнях з гендеру має значення соціально-психологічна природа гендерних ролей та стереотипів. Саме від них залежить наша самооцінка, сприйняття оточуючих, вибір професії і наша поведінка.